

PSICHOLOGIJOS DĖSTYMAS FILOSOFIJOS KURSE LIETUVOS MOKYKLOSE ANTROJOJE XVIII a. PUSĖJE

R. PLEČKAITIS

Antrojoje XVIII a. pusėje dėl socialinių-ekonominių priežasčių žlugo scholastinė filosofija Lietuvoje. Jos žlugimas prasidėjo maždaug nuo XVIII a. vidurio. Kalbamuojų laikotarpiu scholastinė filosofija negalėjo patenkinti valdančiųjų Lietuvos—Lenkijos sluoksnių, ji buvo paskendusį nevaisinguose ginčuose ir religiniame fanatizme. Vakarų Europos švietiamojo laikotarpio idėjų įtakoje valdantieji Lietuvos—Lenkijos sluoksniai švietimą pradeda laikyti veiksniu, galinčiu stabdyti ūkinį ir politinį valstybės smukimą. Ryšium su tuo jėzuitai ir kiti vienuolių ordinais buvo priversti daryti reformas savo švietimo sistemoje. Laikytis scholastinės filosofijos ir ignoruoti naujųjų laikų filosofiją dabar jau buvo neįmanoma, naujųjų laikų filosofiją reikėjo įsileisti į mokyklas — Vilniaus akademiją ir kolegijas. Tačiau naujųjų laikų filosofijos atstovų pažiūros antrojoje XVIII a. pusėje Lietuvos mokyklose plito palaipsniui, jos buvo derinamos su scholastika ir teologija, buvo ieškoma tarp jų kompromiso. Šis procesas atsispindėjo ir dėstant psichologiją.

1773 m. panaikinus jėzuitų ordiną, mokyklas perėmė Edukacinė Komisija, griežtai pasisakiusi prieš scholastinių disciplinų dėstymą. Filosofija buvo pašalinta iš Vyriausiosios Lietuvos mokyklos ir vidurinio lavinimo mokyklų programų, taigi nebuvo dėstoma ir psichologija. Nežiūrint Edukacinės Komisijos potvarkių, jėzuitai ir kiti dvasininkai nenorėjo atiduoti pozicijų švietimo srityje. Jie atidarydavo savo mokyklas, kuriose scholastinę filosofiją derino su naujųjų laikų filosofijos pažiūromis.

Medžiagą tirti psichologijos dėstymui Lietuvos mokyklose antrojoje XVIII a. pusėje sudaro rankraščių forma išlikę filosofijos kursai, dėstyti to meto Lietuvos mokyklose, ir keli spausdinti darbai, kurie yra taip pat filosofijos kursai, dėstyti Vilniaus akademijoje. Nors, dėstant filosofiją mūsų krašto mokyklose antrojoje XVIII a. pusėje, išliko scholastinis filosofijos disciplinų skirstymas į logiką, metafiziką ir fiziką, tačiau faktiškai tai jau nebuvo scholastinė filosofija. Sumodernėjo filosofijos disciplinų turinys, be to, po logikos dabar buvo dėstoma ne fizika, kaip tai buvo scholastinėje filosofijoje, bet metafizika. Scholastinėje filosofijoje psichologija nebuvo laikoma savarankiška filosofijos disciplina, bet buvo dėstoma kaip atskiras fizikos kurso traktatas, komentavęs Aristotelio veikalą „Apie sielą“. Dėl to šis traktatas buvo vadinamas *animastica*. Kalbamuojų laikotarpiu psichologija tampa savarankiška filosofijos disciplina ir ji dėstoma ne fizikos, bet metafizikos kurse. Tad pagrindinę medžiagą tirti psichologijos dėstymui Lietuvos mokyklose antrojoje XVIII a. pusėje ir sudaro psichologijai skirta metafizikos kurso dalis. Tokių metafizikos kursų

turime iš Vilniaus akademijos, Vilniaus ir jo apylinkių kolegijų, iš Kauno, Kražių, Marijampolės, Raseinių, Seinų kolegijų ar kitokio pobūdžio mokyklų¹. Čia priklauso ir du spausdinti darbai: A. Skorulskio „Filosofijos vadovėlis“ („Commentarium philosophiae“, Vilnius, 1755) ir B. Dobševičiaus „Naujųjų filosofų pažiūros“ („Placita recentiorum philosophorum“, Vilnius, 1760). Psichologijos istorijai tirti medžiagos pateikia ir tuometinis fizikos kursas, kuriame buvo nagrinėjamos kai kurios jutimo organų veiklos problemos. Be to, kai kurios psichologijos problemos nagrinėjamos A. A. Vernėjaus, K. Narbuto, E. B. Kondiljako logikos vadovėliuose². Juose kai kurios logikos problemos aiškinamos, remiantis psichologijos principais. Kaip ir scholastinės filosofijos klestėjimo, taip ir jos žlugimo laikotarpiu studentai rašė „tezes“, kurių nemaža dalis buvo išspausdinta. Keliuose ar keliolikoje puslapių būdavo išdėstomi bendriausi filosofijos teiginiai, tame tarpe kelios tezės būdavo skiriamos psichologijai. Tad ko nors reikšmingesnio jose nebuvo.

Psichologijos kursai nevienodi savo apimtimi ir problemų analizės kokybe. Kartu su palyginti stambiais savo apimtimi ir problemų analize kursais turime ir nedidelės apimties, jau nekalbant apie problemų analizę, psichologijos kursų. Paprastai psichologijos kursas apimties požiūriu sudarydavo kiek daugiau, negu $\frac{1}{3}$ metafizikos kurso, ir būdavo išdėstomas maždaug 80—100 puslapių.

Kompromiso ieškojimas tarp scholastikos ir teologijos, iš vienos pusės, ir naujosios filosofijos atstovų pažiūrų, iš kitos pusės, pasireiškė bandymu derinti kai kurias senąsias, scholastines pažiūras su naujųjų autorių teorijomis. Kai kurių kursų titulinuose lapuose ar kitose vietose taip ir rašoma, kad kursas bus dėstomas, „sekant senųjų ir naujųjų autorių pažiūromis“: „Pars tertia philosophiae. Physica seu philosophia naturalis. Veterum et recentiorum placita complectens. . .“³, „Philosophia vetus et nova“⁴ ir pan. Ne visuose psichologijos kursuose bandymas derinti scholastines ir naujasias pažiūras pasireiškė vienodai. Štai fizikos ir metafizikos kurso Nr. 783 autorius 1756 m. Lukiškių (Vilnius) kolegijoje dėsto tik scholastiką, visiškai ignoruodamas naujųjų autorių pažiūras. Fizikoje atskirą traktatą jis paskiria scholastinei animistikai, nevartoja nė termino „psichologija“, dėsto kursą taip, tarsi naujoji filosofija neegzistuoūtų. Tuo tarpu jau metais anksčiau A. Skorulskis išleido savo „Filosofijos vadovėlį“, kur kartu su scholastinėmis pažiūromis plačiai dėstė naujųjų laikų mokslo ir filosofijos pažiūras. Fizikos kursuose Nr. Nr. 781, 1202 nors ir suformuluojamos antraštės „Tractatus in tres libros „De anima“, tačiau kartu su scholastinėmis dėstomos ir kai kurios naujosios pažiūros psichologijoje. Panaši padėtis ir kurse Nr. 675, tik jame psichologija dėstoma ne fizikoje, bet metafizikoje. Išdėstęs scholastų mokymus apie maitinančiąją, juntančiąją ir mąstančiąją sielą, kurso autorius aiškina ir naujasias pažiūras apie sielos ir kūno santykį. Tačiau daugumoje psichologijos kursų buvo dėstomi ne scholastiniai mokymai, juos papildant naujųjų autorių pažiūromis, bet priešingai — buvo dėstomos naujųjų autorių teorijos, jas derinant su teologija ir kai kuriais scholastinės psichologijos teiginiais. Be to, išliko scholastinė dėstymo forma su scholastine tezių argumentavimo ir priešingų tezių paneigimo technika. Tiek scholastai, tiek ir filosofijos dėstytojai kalbamuojų laikotarpiu Lietuvoje nebuvo savarankiški, priva-

¹ R. Plečkaitis, Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje (disertacija), Vilnius, 1962, p. 6—15.

² A. A. Verneius, De re logica, Vilnae, 1766. K. Narbutt, Logika czyli rozważania y rozsądzania rzeczy nauka, Wilno, 1769. Condillac, Logika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia, Wilno, 1802.

³ Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, Nr. 1203, p. 120.—Toliau nurodysime tik Rankraščių skyriaus signatūrą.

⁴ Nr. 423, p. 1.

lėjo sekti tais ar kitais autoritetais, nurodytais ordino vadovybės. Kas dėl logikos ir psichologijos, tai stambiausias autoritetas buvo Ch. Volfas, o taip pat mažiau žinomi autoriai, pavyzdžiui, italų teologas ir filosofas Fortunatas Brešietis (Fortunatus a Brixiae), kai kuriuos psichologijos klausimus aiškines kiek kitaip, negu Volfas. Kodėl Volfo filosofija taip patiko dvasininkams? Atsakymas į šį klausimą darosi aiškus, turint galvoje Volfo pažiūrų paplitimą tuometinėje Vakarų Europoje. Volfas, populiariškas ir nuskurdiškas Leibnico filosofinę sistemą, neišreiškė kokių nors vertingų filosofijos idėjų. Jis tik atkreipė dėmesį į filosofijos metodą, pateikė filosofijos mokslų sistemą. Volfo filosofinės pažiūros buvo vienpusiškos, metafizinės, dėstymo būdas — sausas. Jo pažiūros neprieštaravo teologijai, o jei kur ir atrodavo neatitikimą bažnyčios mokymui, tai bažnyčios filosofai, tokie, kaip Fortunatas Brešietis, Volfą „pataisydavo“. Iš dviejų Volfo veikalų, skirtų psichologijai, — „Empirinė psichologija“ ir „Racionalinė psichologija“, nagrinėjamų psichologijos kursų autoriai daugiau remdavosi antruoju veikalu. Buvo dėstomos taip pat kai kurios Dekarto, Loko pažiūros psichologijoje, o Hobsas dėl jo materialistinių pažiūrų buvo užsipuolamas.

Dėstant psichologiją Lietuvos mokyklose, sekimas naujaisiais autoriais neretai pavirsdavo naujosios filosofijos atstovų pažiūrų kompiliavimu, nurašant ištisas jų veikalų vietas. Palyginus, pavyzdžiui, kai kurias Vilniaus akademijos profesorių Skorulskio ir Dobševičiaus išleistų knygų vietas, matosi visišką jų panašumą. O tai buvo todėl, kad jie abu tas vietas nurašė iš vieno ir to paties kurio nors autoriteto veikalo. Tapatingų vietų pasitaiko ir rankraščių forma išlikusiuose skirtingų autorių kursuose. Stambiausio psichologijos kurso autorius tūlas Dionyzas (Dionysius a s. Antonio) nurašinėjo iš Volfo ir Fortunato Brešiečio veikalų⁵.

Metafizika, kurios sudėtinė jėga psichologija, buvo apibrėžiama kaip mokslas apie bendriausius būties principus. Vieni autoriai metafiziką skirsto į ontologiją, tiriančią bet kurios egzistuojančios ar galinčios egzistuoti būties bendriausius bruožus, ir pneumatologiją, tiriančią dvasias. Viena pneumatologijos dalis aiškino žmogaus dvasią (*spiritus*), ir ji buvo vadinama psichologija, o ta dalis, kuri aiškino dievą kaip dvasią, vadinosi natūraline teologija. Kiti autoriai nevartoja termino „pneumatologija“, jie metafiziką skirsto į ontologiją, psichologiją ir natūralinę teologiją. Tad psichologija buvo dėstoma po ontologijos. Kai kurie autoriai metafizikos disciplinoms priskiria dar ir kosmologiją.

Nežiūrint kai kurių skirtingumų įvairių autorių kursuose, tiek scholastinės filosofijos laikotarpiu, tiek ir jos žlugimo laikotarpiu autoritarinio metodo įtakoje buvo nagrinėjamos vienos ir tos pačios problemos, nesistengiant atrasti ką nors nauja. Tai atsispindėjo ir psichologijoje. Palyginus tarpusavyje du psichologijos kursus, pamatysime, kad abiejuose nagrinėjamos pagrindinės problemos yra tos pačios. Skirtingumai psichologijos kursuose — tai skirtingumai problemų analizės, argumentavimo gilume ir platumo, problemų dėstymo tvarkoje. Stambiausio psichologijos kurso autorius Dionyzas 1763/65 metais dėstydamas filosofijos kurse Antakalnio (Vilnius) kolegijoje nagrinėjo šias psichologijos pagrindines problemas.

Antroji metafizikos dalis, arba pneumatologija.

Psichologija. Pirmoji dalis. Apie sielą apskritai.

Ar ta pati siela gali egzistuoti daugelyje gyvųjų būtybių? Ar egzistuoja siela ir kur ji yra žmoguje? Kokia yra sielos kilmė ir prigimtis? Apie sielos dvasiškumą, vientisumą ir nemirtingumą. Apie sielos laisvę.

⁵ Nr. 432, p. 191, § 122, p. 192 A, § 141 palyg. su Fortunatus a Brixiae, Philosophiae mentis, p. II, Veronae, 1749, diss. II, sec. 1, p. 191; diss. II, sec. 3, p. 211.

Antroji dalis. Apie ryšį tarp sielos ir kūno.

Apie ryšį ir vienybę tarp sielos ir kūno. Okazionalizmo sistema.

Iš anksto nustatytos harmonijos sistema. Fizinio poveikio sistema.

Trečioji dalis. Apie sielos sugebėjimus.

Apie pažinimo ir sąvokų kilmę. Apie įgimtas sąvokas. Apie mąstymą. Apie valią.

Ketvirtoji dalis. Apie gyvulių sielas.

Įvairios pažiūros į gyvulių sielas. Ar gyvuliai yra vien tik automatai arba mašinos, ar juose yra tikroji gyvybė ir kokią jie turi sielą?

Vilniaus akademijos profesorius Joanas Ševaljė 1765/67 metais dėstydamas filosofijos kurse nagrinėjo šias pagrindines problemas⁶:

Apie sielos egzistavimą. Apie sielos vientisumą ir dvasiškumą. Apie sielos nemirtingumą. Apie sielos kilmę. Apie ryšį tarp sielos ir kūno. Apie sielos buveinę. Apie sielos sugebėjimus. Apie žemesnius sielos sugebėjimus. Apie aukštesnius sielos sugebėjimus. Apie gyvulių sielas.

Psichologijos kursas buvo pradamas, nustatant psichologijos objektą. Terminas „psichologija“ Lietuvos mokyklose pasirodė tik XVIII a. viduryje, tuo tarpu Vakarų Europoje šis terminas buvo vartojamas jau XVI a.: 1590 m. Goklenijus ir 1594 m. jo mokinys Hasmanas paskelbė darbus šiuo pavadinimu⁷. Nežiūrint kai kurių žodinių skirtingumų, nagrinėjamuose kursuose psichologija buvo apibrėžiama kaip mokslas apie sielą arba mokslas apie žmogaus sielą. Sąvokai „žmogaus siela“ reikšti buvo vartojami keli terminai: *anima humana*, *mens humana*, o taip pat dar ir iš scholastikos perimtas terminas *anima rationalis*, nes sąvoka „mąstančioji siela“ reiškė tą patį, ką ir „žmogaus siela“. Neretai viename ir tame pačiame psichologijos kurse sąvokai „žmogaus siela“ reikšti buvo vartojami visi aukščiau nurodyti terminai. Viename skyriuje buvo vartojamas terminas *mens humana*, kitame — *anima humana*, trečiame — tiesiog *anima* (turint galvoje žmogaus sielą) ir pan. Volfas terminus *anima*, *anima humana*, *mens*, *mens humana* taip pat vartojo ta pačia reikšme, būtent, reikšti „žmogaus siela“ sąvokai.

Volfo pateikto psichologijos skirstymo į empirinę ir racionalinę nebuvo laikomasi. Tiesa, kai kurie autoriai teigia, kad psichologija skirstoma į empirinę, nagrinėjančią tai, ką apie sielą galima sužinoti patyrimu, ir racionalinę — išaiškinančią empirinės psichologijos pagrindus, pagrindžiančią patyrimu įgytas žinias apie sielą. Tačiau toks psichologijos skirstymas į empirinę ir racionalinę tebuvo žodinis skirstymas, praktiškai jo nebuvo laikomasi. Tik kurso Nr. 677 autorius skirsto psichologijos kursą į dvi minėtas dalis, tačiau griežtai nesilaikydamas Volfo apibrėžtos problematikos ir problemų dėstymo tvarkos. Be to, jis psichologijos kursą pradeda, išdėstydamas ne empirinę, bet racionalinę psichologiją. Apskritai paėmus, nagrinėjamuose psichologijos kursuose buvo keliami daugelis tų problemų, kurias Volfas dėstė abiejose savo knygoje, skirtose psichologijai.

1. Sielos substancialumas ir idealistinis jos aiškinimas

Kaip ir scholastinėje psichologijoje, taip ir nagrinėjamuose psichologijos kursuose buvo aiškinama, kad siela esanti substancija. Buvo laikomasi nuomonės, kad ne tam tikri psichiniai procesai sudaro tai, ką būtų galima pavadinti siela, bet, priešingai, siela sukurianti įvairius psichinius procesus; buvo teigiama, kad įvairūs psichiniai procesai — tai sielos pro-

⁶ Nr. 561.

⁷ С. Л. Рубинштейн, Основы общей психологии, М., 1946, стр. 49.

cesai, jos sugebėjimai, savybės. Pagal sielos substancialumo teoriją, siela egzistuojanti ne todėl, kad egzistuoja tam tikri psichiniai procesai, bet, priešingai, psichiniai procesai vyksta todėl, kad egzistuojanti siela. Sielos substancialumo pažiūros, kuri, be abejo, yra klaidinga, laikėsi ir Volfas.

Kelių psichologijos kursų analizė (Nr. Nr. 676, 854) leidžia daryti išvadą, kad sielos substancialumo sąvoka kalbamuuju laikotarpiu pradeda svyruoti. Nurodytuose kursuose, sekant Volfo pažiūromis, išdėstytais veikale „Empirinė psichologija“, pavartotas kitoks problemų dėstymo būdas. Psichologijos kursas juose suskirstomas į dvi dalis: viena dalis nagrinėjo vadinamuosius žemesnius sielos sugebėjimus, kita dalis — aukštesnius sugebėjimus. Žemesniaisiais sielos sugebėjimais buvo laikomi žmogui ir gyvuliams bendri psichiniai procesai, kaip kad jutimai. Aukštesnieji sugebėjimai — mąstymas, valia ir kt., būdingi tik žmogui, jais žmogus skiriasi nuo gyvulio. Nors tiek aukštesnieji, tiek žemesnieji sugebėjimai buvo aiškinami kaip sielos sugebėjimai, tačiau, nurodytu būdu dėstant problemas, konkrečių psichinių procesų analizė pradeda išstumti substancialiai suprastą sielą iš pirmojo plano.

Apibrėžiant sielą, aiškinant jos esmę, kalbamuuju laikotarpiu scholastinės pažiūros buvo derinamos su naujomis pažiūromis. Ne visuose kursuose šis derinimas pasireiškė vienodu mastu. Štai kurse Nr. 744 randame senąjį, scholastinį sielos esmės supratimą, sielos skirstymą į maitinančiąją, juntančiąją ir mąstančiąją, pripažįstamas teisingu scholastinis mąstančiosios sielos apibrėžimas, nors šiame kurse daugiausia dėstomos naujųjų autorių pažiūros. Kurse Nr. 1203 aiškinama, kad siela yra kūno forma, kad ji neapiformina tik kraujo, sėklos, hormonų ir „gyvybinių dvasių“, kad žmogaus siela (*mens humana*) yra „pirmasis organinio kūno aktas, turįs mąstančiosios gyvybės sugebėjimą“⁸ ir pan. Kituose kursuose randame senuosius, scholastinius sielos apibrėžimus kartu su naujųjų autorių — Dekarto, Volfo pateiktais sielos apibrėžimais, ir tai tėra atskira eklektizmo iliustracija. Bet reikia pažymėti, kad nagrinėjamų psichologijos kursų autoriai daugiausia pasisakė prieš scholastinę pažiūrą, kad žmogui galinčios būti trys sielos: „Taigi žmogui tėra vienintelė mąstanti siela, kuri kartu yra ir juntančioji, ir maitinančioji“⁹.

Nagrinėjamų psichologijos kursų autoriai sielos esmę ir prigimtį aiškino vienodai, visi sielai priskyrė tuos pačius požymius. Nagrinėjant tuos požymius, matome, kad žmogaus sielos esmę ir prigimtį jie aiškino idealistiškai. Visų pirma jie teigė, kad sielą sukūręs dievas. Tačiau ne visi idealistai vienodai aiškino, koku būdu tai įvyksta. Nagrinėjamuose psichologijos kursuose randame kai kurių senų pažiūrų kritiką šiuo klausimu: pasisakoma prieš nuomonę, teigusią, kad žmogaus siela paimta iš paties dievo substancijos ir sujungta su kūnu; kritikuojama pažiūra, sakiusi, kad žmogaus siela buvusi sukurta dar prieš pasaulio sukūrimą ir pan. Visos tos senos pažiūros kritikuojamos biblijos tekstų požiūriu, t. y. parodant, kad jos nesiderina su katalikų teologų mokymais. Tačiau vadinamojo šv. rašto požiūriu buvo kritikuojamos ir naujųjų laikų filosofų pažiūros į sielos prigimtį. Visų pirma buvo kritikuojamos tos pažiūros, kurios sielos prigimtį aiškino daugiau ar mažiau materialistiškai. Hobsas buvo užsipuolamas už tai, kad nepripažinęs sielai nemirtingumo, kad teigęs, jog siela esanti materialioji substancija. Buvo kritikuojamas Spinozės panteizmas ir hילוizmas. Už dvejetainę tiesos koncepciją pritaikymą sielos reiškiniams aiškinti buvo kritikuojamas Montenis, teigęs, kad teologijos požiūriu siela nemirtinga, tuo tarpu filosofijos požiūriu ji mirtinga. Reikia pažymėti, kad su tomis pažiūromis, kurios sielos prigimtį aiškino daugiau ar

⁸ Nr. 1203, p. 75, § 36.

⁹ Nr. 432, p. 168, § 20.

mažiau materialistiškai, pernelyg lengvai būdavo susidorojama: jas trumpai nusakydavo ir keliais sakiniiais „sukritikuodavo“. Išimtį sudarė palyginti išsamesnis išdėstymas pažiūros, teigusios, kad siela atsirandanti dar embrione, kad ji vystosi ir savo vystymesi praeinanti tris stadijas: pirmiausia ji tik maitinasi, paskiau junta, o dar vėliau — mąsto ir nori. Ši savotiška psichinio evoliucionizmo pažiūra nesiderino su teologų mokymu apie tai, kad siela ne atsirandanti, bet ją sukuriąs dievas vienkartinio kūrimo aktu, žmogui gimstant, ir todėl ši pažiūra katalikų dvasininkų administruojamose mokyklose buvo kritikuojama. Palyginti plačiai buvo aiškinama pažiūra, teigusi, kad siela esanti vaisiaus sėkloje, kad ji tėvų perduodama vaikams, kad sūnaus siela esanti tėvo sielos dalis. Ši pažiūra taip pat buvo kritikuojama, nes jos laikantis, buvo galima prieiti išvadą, kad žmonių sielos — ne dievo sukurtos. Buvo kritikuojama ir šiai pažiūrai giminą Leibnico—Volfo pažiūra, teigusi, kad sielos iš anksto egzistuoja organinėse korpuskulose, iš kurių susiformuoja vaisius. Buvo nurodoma, kad Volfas nesupratęs teologijos teiginių šiuo klausimu, jo pažiūra prieštaraujanti Augustino nurodytai dogmai, kad dievas kasdien sukuriąs sielas. Tačiau reikia pažymėti, kad, aiškindami panašias teorijas, susijusias su fiziniiais-gamtiniais procesais, psichologijos dėstytojai noromis nenoromis turėjo daryti kai kurių nuolaidų mokslui ir atitinkamai apriboti teologijos veikimo sferą. Pavyzdžiui, aiškinant nelaimingus gimdymus, vaisiaus pasileidimus ir pan., atsakant į klausimą, ar čia nepažeistas dievo išmintingumo ir gerumo principas, teko krypti dargi į deistinę poziciją: dievas apsprendžiąs sielos atsiradimą, tačiau ne betarpiškai, o tik apskritai, kaip gamtos kūrėjas, jis netrukdam antrinių priežasčių veikimo¹⁰.

Palyginti su scholastika, dabar šiek tiek sumodernėjo sielos atributų aiškinimas. Be jau minėto nemirtingumo, sielai buvo priskiriamas dvasinės substancijos požymis. Dvasia buvo vadinama tokia substancija, kuri natūraliai prasiskverbianti į bet kurią kitą substanciją, kaip kažkas visiškai priešingo materialiams objektams: „Siela yra dvasinė substancija, skirtinga nuo bet kurios materijos ar kūno ir jam priešinga“¹¹. Teisingu buvo laikomas ir Volfo pateiktas apibrėžimas: dvasia esanti substancija, kuriai būdingi mąstymas ir valia. Pagal tai, kaip įvairūs filosofai aiškino dvasios ir materialybės santykį, jie buvo suskirstomi į: *materialistus*, esą teigusius, kad siela esanti kūniška, materialinė substancija; *dualistus*, pripažinusius dvi pradines substancijas — dvasinę ir kūniškąją; *monistus*, teigusius, kad pradų tegali būti vienuose substancija; *idealistus*, pripažinusius dvasinį pradą ir neigusius realų pasaulio objektų egzistavimą; *egoistus* — tuos idealistus, kurie tepripažįsta savo pačių egzistavimo ir pažinimo galimybę; *pliuralistus*, pripažinusius, kad egzistuoja ne tik jie, bet ir kiti žmonės, tačiau neigusius pasaulio daiktų realumą. Visas šis toli gražu netikslus pagrindinių filosofijos kryptų skirstymas nurašytas iš Volfo ar jo pasekėjų¹². Būdinga tai, kad pats Volfas savo pažiūrų nelaikė idealistinėmis, nes idealizmu jis laikė tik subjektyvųjį idealizmą, tuo tarpu kai jo paties sistema buvo eklektinė.

Priskyrus sielai nemirtingumą ir idealistiškai suprastą dvasiškumo požymį, teko pripažinti, kaip tai teigė ir scholastai, kad siela esanti vienišas, neskaidoma į dalis substancija. Taip aiškino ir Volfas. Beje, ir Dekartas pripažino, kad siela nedaloma. Šeštajame „Metafiziniame samprotavime“ jis rašė, kad valią, jutimą, pažinimą negalima laikyti sielos dalimis, nes siela šiuose procesuose pasireiškia visa iš karto. Iš pirmo žvilgs-

¹⁰ Nr. 432, p. 169—169 A, § 26.

¹¹ Nr. 941, p. II, p. 17.

¹² *Ch. Wolfius*, *Psychologia rationalis*, sec. I, cap. I, Francofurti et Lipsiae, 1740, p. 24—29.

nio gali atrodyti, kad sielos vientisumo, nedalomumo klausimas nevertas dėmesio. Tuo tarpu pasirodo, kad šis klausimas kuo tampriausiai susijęs su sielos vietos kūne klausimu. Pripažinus sielai vientisumą, reikėjo pripažinti, kad siela arba egzistuojanti visame kūne tolygiai pasiskirsčiusi, arba ji lokalizuota tam tikroje kūno dalyje. Šį klausimą sprendžiant, nebuvo galima apsieiti be tam tikrų gamtamokslinių žinių apie žmogaus anatomiją ir fiziologiją.

Kalbamuoju laikotarpiu, kai gamtos mokslai sukauė nemaža duomenų apie patį žmogų, filosofijos profesorius Lietuvos mokyklose jau negalėjo laikytis scholastinės pažiūros, teigusios, kad siela tolygiai pasiskirsčiusi visame kūne. Ši pažiūra buvo atmesta: „Nieko nepasiekiamą sielos paskirstymu po visą kūną“¹³. Čia išryškėja svarbus momentas: sielos organo nustatymą apsprendė ne scholastinės ar joms artimos spekuliacijos, bet atsižvelgimas į konkrečių gyvybinių procesų reikšmę ir svarbą žmogaus organizme. Kaip tik šis požiūris, nustatant sielos organą, buvo būdingas naujųjų laikų filosofijos ir gamtos mokslo atstovams, kurių pažiūromis sekė ir filosofijos dėstytojai mūsų krašto mokyklose. Ryšium su tuo fizikos ir psichologijos kurse randame kai kurias gamtamokslines žinias, liečiančias žmogaus organizmo anatomiją ir fiziologiją. Štai A. Skorulskis aprašo širdies darbą, kvėpavimą, virškinimą, audinius, ląsteles, nervų sistemą. Aprašo jis ir smegenis, nurodydamas, kad smegenys yra minkšta, akvata ir balkšva substancija, kurią visą gaubia kaukolė, tarsi akmeninė siena. Priekinė jų dalis vadinama didžiosiomis smegenimis, už jų esanti vadinama smegenėlėmis; toliau seka pailgosios smegenys, kurios su smegenimis ir smegenėlėmis jungiasi savo viršutine dalimi ir perėina į stuburą nugaroje. Visą smegenų substanciją gaubia du apvalkalai, kurių vidinis, esąs arčiausiai smegenų, yra plonas, o išorinis apvalkalas yra storesnis. Galvos smegenų viduryje yra *glandula pinealis*, kurią, pasak Skorulskio, Dekartas laiko sielos buveine. Toliau jis nurodo, kad iš smegenų ir smegenėlių išeina nervai, atlieką įvairias funkcijas. Iš pailgųjų smegenų išeina 9 ar 10 nervų porų: uoslės, regėjimo, skonio ir kiti, tame tarpe ir klajoklis nervas. Iš nugaros smegenų atsišakoja 30 ar 32 nervų poros. Aprašydamas kraujo apytaką, Skorulskis, remdamasis Dekartu, aiškina širdies darbą, širdyje atsirandančią šilumą¹⁴. Nežinomas kurso Nr. 423 autorius, 1767 m. dėstęs filosofijos kursą Marijampolės kolegijoje, aiškina, kad kūnas sudarytas iš tvirtų, nejudančių dalių ir nepatvarių, judančių dalių („ex partibus solidis et fluidis“). Aiškindamas pirmąsias, jis aprašo skaidulas, nervus, plėves, apvalkalus, raiščius, kaulus, kremzles, raumenis, sausgysles, skilvelius, kraujo indus. Aprašęs kraujo apytaką, autorius aiškina smegenų struktūrą¹⁵. Pažymėtina, kad čia jis vartojo brėžinius, schemas, nes kurse nurodyta, kad jos buvo pateiktos.

Jau scholastikos laikotarpiu drąsesnieji, linkę į ieškojimus Vilniaus akademijos profesoriai J. Drevasas ir S. Losievskis, sekdami Dekartu, nervinius procesus aiškino „gyvybinių dvasių“ veikla, nors ir neminėdami paties Dekarto vardo. Scholastikos žlugimo laikotarpiu, kai mechanistinės Dekarto pažiūros buvo leidžiama dėstyti katalikų dvasininkų administruojamose mokyklose, mokymas apie „gyvybines dvasias“ pasidarė gana populiarus mūsų krašto mokyklose. A. Skorulskis nervinius procesus ištiesai grindžia „gyvybinių dvasių“ veikla, kurias apibrėžia taip: „Pavadinimu „dvasia“ suprantame labiausiai gyvybingą, aktyvią, subtiliausią, ypač fluidišką ir labai judrią substanciją, kuri iš arterijų kraujo čia smegenyse, čia smegenėlėse apdorota, po visus nervus pasklindanti ir paplintanti

¹³ Nr. 561. *Dissertatio psychologiae*, p. 33.

¹⁴ A. Skorulski, *Commentariolum philosophiae*, Vilnae, 1755, p. 164—175.

¹⁵ Nr. 423, p. 55—55 A.

tokiu greičiu, kad vargu ar greičiau šviesa pereina pro skaidrią aplinką, ir sukelianti čia natūralius, čia gyvybinius veiksmus, kuriuos be jos vargu ar galima išaiškinti“¹⁶. Šitos „gyvybinės dvasios“ — tai materialūs, kūniški reiškiniai, kaip kad nurodė Dekartas: „Arterijos — tai taip pat vamzdeliai, kuriais širdyje sušildytas ir praretėjęs kraujas teka į visas kitas kūno dalis, suteikdamas joms šilumą ir medžiagą maitintis. Pačios judriausios ir greičiausios šio kraujo dalelės, atėjusios į smegenis arterijomis, sudaro tarsi labai subtilų orą, vėją, vadinamą „gyvybinėmis dvasiomis“. Šios „gyvybinės dvasios“ išplečiančios smegenis ir paruošiančios juos priimti įspūdžius tiek iš išorinių objektų, tiek ir iš sielos; kitaip tariant, jos padaro jį *bendrosios jusrės, vaizduotės ir atminties* organu, arba talpykla. Paskui šitas pats oras, arba „dvasios“, pasklisdamos iš smegenų nervais po visus raumenis, nuteikia tuos nervus tam, kad jie būtų išorinių jutimų organais, ir, įvairiausiai pripildydamos raumenis, sukelia judėjimą visose kūno dalyse“¹⁷. Traktate „Sielos aistros“ Dekartas taip pat pabrėžia, kad „gyvybinės dvasios“ — tai judriausios ir lengviausios kraujo dalelės, kad tai, ką jis vadina „dvasiomis“, esą kūnai, turį tą savybę, kad jie labai maži ir judrūs. Jie patenka į smegenis ir išeina iš jų pro smegenų angas, nervais patenka į raumenis ir kaip tik dėl to kūnas įgauna įvairias padėtis.

Skorulskis aiškina, kad nevalingi žmogaus organizme vykstantys procesai esą sąlygojami „gyvybinių dvasių“: „Taigi gyvybinės dvasios yra būtinos, norint išaiškinti mumyse vykstantį judėjimą, ir todėl jų egzistavimo nereikia neigti“¹⁸. „Gyvybinių dvasių“ veikla jis aiškina ir miegą bei sapnus. Budėjimo atveju, sako Skorulskis, funkcionuoja išoriniai ir vidiniai pojūčiai, smegenyse, nervuose ir raumenyse gausu „gyvybinių dvasių“. Miegas — tai būklė, kai „gyvybinių dvasių“ veikla susilpnėja smegenyse ir nervuose, kai jos nuvargintos; neveiklios. Skorulskio nuomone, šis „gyvybinių dvasių“ neveiklumas gali atsirasti dėl įvairių priežasčių: dėl maisto gausmo apsunkinamas virškinimas ir todėl „dvasių“ judėjimui atsiranda kliūčių; nuo įtempto darbo „dvasios“ nuvargsta, išsisemia, jų darbingumui atstatyti reikalingas poilsis — miegas; „dvasios“ liaujasi veikusios dėl monotoniškumo; nutukę žmonės daugiau linkę į miegą todėl, kad riebalinės dalelės kliudančios „dvasioms“ judėti. Sapnas įvyksta tada, kai miego metu išsilaisvinę „gyvybinės dvasios“ sukelia eilę vaizdinių (*perceptiones*), kai kurios „dvasios“ judėdamos patenkančios į nervus ir raumenis, sukeldamos nevalingus, spontaniškus judesius¹⁹.

Organizme vykstančius nervinius procesus „gyvybinių dvasių“ veikla aiškino daugelis nagrinėjamų kursų autorių. Tačiau jie nesutiko su Dekarto nuomone dėl sielos buveinės ir kritikavo jo pažiūrą, kad siela glūdinti epifizyje, arba pinealinėje liaukoje. Jie laikė, kad sielos buveinė galvos smegenyse esanti ta vieta, iš kurios išeina nervai ir plėtojasi po visą kūną. Tokia pažiūra palyginti gerai derinosi su „gyvybinių dvasių“ teorija, nes buvo teigiama, kad „gyvybinės dvasios“ nuolat judančios nervais iš sielos buveinės į vykdomuosius organus ir priešingai. Skorulskis sako, kad reikia manyti, jog sielos buveinė smegenyse yra *corpus callosum*. Taip teigia ir kurso Nr. 1261 autorius²⁰. Vilniaus akademijos profesorius Petras Laškis (Petrus Laschi) polemizuoja su scholastų teiginiu, kad siela išsidėsčiusi visame kūne. Jis vadina vulgaria pažiūrą, teigiančią, kad jei, pavyzdžiui, juntame rankoje ar kojoje skausmą, tai ten ir esanti siela. Pasi-

¹⁶ A. Skorulski, Commentariolum philosophiae, p. 175—176, § 248.

¹⁷ Ренэ Декарт. Избранные произведения. Описание человеческого тела, ч. I, § 7, М., 1950, стр. 549—550.

¹⁸ A. Skorulski, Commentariolum philosophiae, p. 176—177, § 248.

¹⁹ Ten pat, p. 211—212.

²⁰ Nr. 1261, p. I, p. 136.

sakęs prieš Dekarto nuomonę dėl sielos buveinės, Laskis teigia, kad sielos buveinė smegenyse esanti ta vieta, iš kurios išeina nervai. Tačiau tokia vieta jis nelaiko *corpus callosum*, sakydamas, kad anatomų tarpe šiuo klausimu nėra vieningos nuomonės²¹. Tad matome, kad, dėstant psichologiją, gamtos mokslų vystymosi įtakoje smegenys buvo laikomos svarbiausiu gyvybinės veiklos organu. Tačiau panašios gamtamokslinės pažiūros nebūdavo pateikiamos grynu pavidalu, bet derinamos su teologija. Gamtamokslinės pažiūros buvo įspraustos į klaidingos substancialios sielos teorijos rėmus.

2. Sielos ir kūno santykis

Šiuo klausimu nagrinėjamuose kursuose daug vietos buvo skiriama kritikuoti dviem teorijom — okazionalizmui ir vadinamajai iš anksto nustatytos harmonijos teorijai. Okazionalizmo teoriją išvystė Dekarto pasekėjai, ypač Arnoldas Geilinksas ir šios jo koncepcijos tęsėjas Malbranšas. Dekartas „Filosofijos praduose“ (d. II, § 36) teigė, kad dievas esąs pirmoji bet kurio judėjimo priežastis, kad ši priežastis nuolat ir visur sukelianti judėjimą. Be to, okazionalizmo pažiūra išplaukė iš Dekarto nubrėžtojo dualizmo tarp sielos ir kūno. Geilinksas teigė, kad *jutiminį pažinimą* žmogui sukeliąs dievas, tačiau per žmogaus kūną ir išorinius materialius kūnus, kuriuos jis panaudoja kaip įrankius savo poveikyje žmogaus sielai. Iš čia sekė, kad kūnas sielos atžvilgiu yra ne kuriančioji priežastis, bet tik įrankis, dingstis dievo rankose (*causa occasionalis*) sukelti *jutiminiam* pažinimui. Panašiai aiškino ir Malbranšas, suteikęs savo filosofinei sistemai ryškų idealistinį-teologinį pobūdį: jei Dekartas pripažino dvi substancijas — dvasinę ir kūniškąją, tai Malbranšas tepripažįsta vieną substanciją — dievą, o kūnas ir siela jam tebuvo dieviškosios substancijos atributai. Tad okazionalistai, nors ir kovodami su scholastika, silpnąsias Dekarto metafizikos puses *privedė iki kraštutinumo*.

Ne vienas nagrinėjamų psichologijos kursų autorius okazionalizmo kritiką tiesiog nurašė iš Volfo „Racionalinės psichologijos“. Kurso Nr. 432 autorius Dionyzas, kartodamas Volfą, teigia, kad okazionalistai *taip sujungia dievą ir kūrimą*, kad dievas ir gamta jiems yra vienas ir tas pats, ir šitaip jie prieina spinozizmą. Ši okazionalizmo kritika yra visai suprantama, turint galvoje, kad Malbranšą, dar jam gyvam esant, kaltino spinozizmu, nors pats Malbranšas šį kaltinimą atmetė. Okazionalizmo įteisintas dualizmas tarp sielos ir kūno buvo nepriimtinas filosofijos dėstytojams mūsų krašto mokyklose, nes jie laikėsi pažiūros, kad tarp sielos ir kūno yra tarpusavio sąryšis. Šiuo požiūriu kritikuodami okazionalizmą, jie *kartais jį kritikuodavo teisingai, taigi, objektyviai paėmus, patys pasisakydavo prieš idealistinį-teologinį okazionalizmo sistemos pobūdį*. Antai buvo nurodoma, kad okazionalizmo sistema visiškai pašalinanti valios laisvę, kad ji pašalinanti bet kurį žmogaus savarankiškumą, *tuomet tarpu kai norint galima ir judėti, ir džiaugtis, ir mąstyti ir pan.* Tačiau svarbiausia okazionalizmo kritikos kryptis buvo kritika „iš dešinės“: okazionalizmas nesiderino su teologų nustatyto dievo visagalybės apibrėžimu, kuriame tam tikras vaidmuo teko ir natūraliai įvykių eigai, kaip kad buvo sakoma — „ant-rinių priežasčių veikimui“.

Panašia dvasia buvo kritikuojama ir Leibnico—Volfo iš anksto nustatytos harmonijos teorija. Norėdamas pagrįsti monadų vienybę, Leibnicas įvedė sąvoką „iš anksto nustatytoji harmonija“ (*harmonia praestabilita*), kurioje mechanizmą sujungė su teologija: dievas kiekvienai monadai nustatęs tokią vietą, kad kiekvienu momentu kurios nors monados modifikacija atitiktų visų kitų monadų modifikacijas. Visos monados pasaulio

²¹ Nr. 677, p. 95—97 A.

kūrimo pradžioje buvusios sukurtos kartu, ir kaip tik todėl tarp jų buvusi nustatyta visuotinė harmonija. Iš anksto nustatytos harmonijos koncepciją Volfas pritaikė psichologijoje, aiškindamas sielos ir kūno santykį. Jo nuomone, siela susijusi su kūnu, tačiau ji sukurianti savo suvokimus ir norus nepriklausomai nuo kūno, tarsi nebūtų su kūnu susieta. Iš kitos pusės, žmogaus kūnas taip sudarytas, kad visi judėjimai jame vyksta nepriklausomai nuo sielos, o tik veikiant išoriniams objektams jutimo organus. Kūne judėjimai vyksta taip, tarsi siela jame neegzistuoja. Tačiau tarp sieloje ir kūne vykstančių reiškinių yra pastovus atitikimas: tam tikrus sielos reiškinius atitinka tam tikri kūno reiškiniai, ir priešingai. Šį atitikimą Volfas ir pavadino iš anksto nustatyta harmonija, pareikšdamas, kad tokios harmonijos autorius yra dievas. Volfas lengvai susidorėjo su sielos ir kūno santykio klausimu, pareikšdamas, kad sielos ir kūno sąryšis yra stebuklingas²².

Filosofijos dėstytojai Lietuvos mokyklose, kurie kartu buvo ir dvasininkai, neginčijo Volfo teiginio, kad sielos ir kūno sąryšis esąs stebuklingas, tačiau jie atmetė pačią iš anksto nustatytos harmonijos sistemą, kaip, jų nuomone, neišaiškinančią sielos ir kūno sąryšio dėl kelių priežasčių. Vienos tų priežasčių išreiškė teologinio pobūdžio tarpusavio ginčus (pvz., kad, remiantis iš anksto nustatytos harmonijos sistema, negalima įrodyti dievo buvimo, kad ji prieštarauja šv. tėvų mokymui), kurių, žinoma, nėra reikalo nagrinėti. Mums svarbu filosofinio-psichologinio pobūdžio priekaištai, padaryti šiuo klausimu Volfui. Buvo nurodoma, kad iš anksto nustatytos harmonijos teorija atkelia vartus idealizmui (aukščiau nurodyta termino „idealizmas“ reikšme), t. y. kad joje neliko vietos realių kūnų egzistavimui. Be abejo, tai visai teisingas kaltinimas minėtajai teorijai, kaip lygiai buvo teisingi ir priekaištai, kad iš anksto nustatytos harmonijos sistemoje siela ir kūnas paverčiami automatais, kad ši teorija prieštarauja valios laisvei, kad joje siela ir kūnas ne sujungiami, bet veikia atskiriami vienas nuo kito.

Nors iš anksto nustatytos harmonijos teorija daugiausia buvo kritikuojama „iš dešinės“, vis dėlto pateiktą jos kritiką reikia vertinti teigiamai. Ši teorija faktiškai likvidavo žmogaus savarankiškumą, ir šiuo požiūriu ji nesiskyrė nuo okazionalizmo. Reikia turėti galvoje ir tai, kad iš anksto nustatytos harmonijos teorija Leibnicą privedė prie labiausiai reakcingos pažiūros jo filosofijoje — vadinamosios teodicijos, kuri įteisino tuometinę santvarką kaip „geriausią iš visų pasaulių“.

Aiškinant sielos ir kūno santykį, Lietuvos mokyklose buvo laikomasi vadinamosios fizinio poveikio teorijos (*systema influxus physici*). Jos laikėsi jau Aristotelis ir scholastinė filosofija. Šios teorijos esmė ta, kad sąryšis tarp sielos ir kūno buvo grindžiamas tuo, jog siela fiziškai veikia kūną ir kūnas fiziškai veikia sielą, tačiau kūnas ir siela esančios visiškai priešingos viena kitai substancijos. Aristotelis, o vėliau scholastinė filosofija aiškino, kad siela esanti kūno forma, ji suteikianti judėjimą kūnui ir jo dalims, kad atskirų kūno dalių judėjimas priklauso nuo mąstančiosios sielos sugebėjimų. Iš kitos pusės, buvo nurodoma, kad objekto vaizdas nervais nunešamas į smegenis, kur mąstymas įvairių savo veiksmų dėka iš „jutiminių formų“ sukuria „intelektualines formas“.

Naujaisiais laikais fizinio poveikio teorijos šalininkams naujų gamtamokslinių duomenų šviesoje teko šią teoriją reformuoti, ypač tą jos dalį, kuri buvo grindžiama scholastinėmis „formomis“. Dabar pažinimo procesas buvo aiškinamas ne „formomis“, bet „gyvybinių dvasių“ veikla. B. Dobševičius nurodo: „Sielos ir kūno ryšys neteisingai aiškinamas oka-

²² Ch. Wolfius, *Psychologia rationalis...*, sec. III, cap. 4, p. 542—587.

zionalistų sistemoje bei Leibnico ir Volfo iš anksto nustatytos harmonijos sistemoje, bet (jis teisingai aiškinamas.—*R. P.*) abipusia priklausomybe — kūno nuo sielos ir sielos nuo kūno“²³. Tuo pat klausimu A. Skorulskis rašo: „Aiškinant sielos ir kūno ryšį, labiausiai patogi yra fizinio poveikio sistema, pagal kurią siela savo veiksmuose dėl vienybės priklausanči nuo kūno, ir priešingai, kūnas valinguose veiksmuose priklausančias nuo sielos“²⁴. Buvo aiškinama, kad siela galinti daryti įtaką kūnui „gyvybinių dvasių“ dėka, kurios pasklindančios nervais ir raumenimis ir sukeliančios įvairių kūno organų judėjimą. Kūno įtaka sielai buvo grindžiama jutimo organų veikla: siela gali justi todėl, kad jutimo organai jai suteikia žinias apie išorinį pasaulį. Šios žinios yra intelektualinės veiklos šaltinis, jos apsprendžia prote atsirandančias sąvokas ir norus. Buvo aiškinama, kad, priklausomai nuo jutimo organais gaunamos informacijos pobūdžio, siela siunčianti „gyvybines dvasias“ į atitinkamus kūno organus sukelti tam tikriems judesiams. Kadangi siela sujungta su kūnu, tai joje atsirandančios nematerialūs pirmavaizdžiai (*ideae immateriales*) sujungti su materialiais pirmavaizdžiais (*ideae materiales*) smegenyse — taip buvo pavadinti jutiminio patyrimo duomenys. Buvo aiškinama, kad smegenų nervinėse skaidulose vykštą judėjimą arba materialūs pirmavaizdžiai, jų palikti smegenyse pėdsakai apsprendžia nematerialių pirmavaizdžių susidarymą prote²⁵.

Tad matome, kad sielos ir kūno tarpusavio sąryšis buvo grindžiamas Dekarto sudaryta mechanistine refleksio teorija, jis buvo grindžiamas ir atsakomąja reakcija per vykdomąjį organą. Nėra abejonės, kad fizinio poveikio teorija buvo žymiai pažangesnė, negu okazionalizmas ir iš anksto nustatytos harmonijos teorija, jau vien dėl to, kad joje buvo nagrinėjami natūralūs procesai, o ne spekuliacijos idealistine-teologine dvasia, nors sielos ir kūno sąryšis ir joje buvo apskelbtas stebuklingu. Fizinio poveikio teorijos šalininkai, aiškindami kūno įtaką sielai, kėlė iš principo teisingą mintį, kad jutiminio patyrimo duomenys yra intelektualinės veiklos pagrindas. Reikia pažymėti, kad fizinio poveikio teorija naujaisiais laikais buvo aiškinama ir taip, kad tik siela daranti kūnui fizinę įtaką, o kūnas sielai fizinės įtakos neturįs. Kartais vietoj termino „fizinis poveikis“ vartodavo subtilesnį pasakymą — „abipusė kūno ir sielos priklausomybė“. Be to, patys fizinio poveikio teorijos šalininkai buvo nenuoseklūs, imdavo teigti, kad nebūtinai turi būti kažkas realu tai, kas iš sielos pasklinda po kūną, ir priešingai, nors, kaip tai parodyta aukščiau, Dekartas „gyvybinių dvasių“ pavadinimą suteikė materialiam reiškiniui. Pasakymu „abipusė kūno ir sielos priklausomybė“ buvo norima išvengti Volfo padaryto priekaišto fizinio poveikio teorijai, būtent, kad ši teorija teigianti, jog iš kūno kažkoks realus reiškinys pereina į sielą ir sieloje pavirstąs kažkuo kitu, kad tokiu atveju ši teorija nesiskirianti nuo scholastų aiškinimo apie „jutiminių formų“ virtimą „intelektualinėmis formomis“.

3. Sielos sugebėjimai

Atrodo, kad kai kurie psichologijos istorijos tyrinėtojai nepakankamai atskleidžia tai, kad sąvoką „sielos sugebėjimai“ naujųjų laikų autoriai perėmė iš scholastikos. Jau scholastinė psichologija aprašė kai kuriuos psichinius procesus, laikydama juos atskirais sielos sugebėjimais. Šis lengvas būdas „aiškinti“ psichiniams procesams buvo būdingas ir Volfui,

²³ B. Dobszewicz, Placita recentiorum philosophorum, Vilnae, 1760, cap. Psychologia, § 9.

²⁴ A. Skorulski, Commentariolum philosophiae, p. 223, § 322.

²⁵ Nr. 432, p. 196 A, § 169: „ex certis fibrillarum cerebri motibus, seu ideis materialibus, e vestigio determinentur aut excitentur ideae immateriales in mente“.

o taip pat ir nagrinėjimų psichologijos kursų autoriams. Išdėstant vadinamuosius sielos sugebėjimus, buvo laikomasi įvairių pagrindų, ir todėl ši psichologijos kurso dalis nebuvo tokia standartinė, kaip kad, pavyzdžiui, ta dalis, kurioje buvo nagrinėjamas sielos ir kūno sąryšis. Nenagrinėdami sielos sugebėjimų įvairaus klasifikavimo ir jų dėstymo tvarkos, konstatuosime, kad šioje psichologijos kurso dalyje buvo tyrinėjami šie psichiniai procesai: mąstymas, valia, atmintis, vaizduotė, dėmesys, afektai. Ne visuose kursuose rasime aprašytus visus aukščiau nurodytus psichinius procesus. Daugiausia randame mąstymo, valios, vaizduotės ir atminties aprašymą.

Mąstymas (*intellectus*) buvo apibrėžiamas įvairiai, tačiau buvo ir vieninga nuomonė, kad mąstymo esmę sudaro trys jo veiksmi: sąvoka, sprendimas, išprotavimas. Šituo remiantis, buvo formuluojamas mąstymo apibrėžimas: „Mąstymas yra tas sielos sugebėjimas, arba galia, kurio dėka suvokiame daiktus, apie juos sprendžiame ir išprotaujame ir savo sielos veiksmus taisyklingai sutvarkome“²⁶. Buvo pateikiamas ir vienas iš Volfo sudarytų mąstymo apibrėžimų, būtent, kad mąstymas — tai tikslus (*distinctus*) objekto pažinimas. Tad matome, kad mąstymas buvo apibrėžiamas, remiantis logika.

Nagrinėjant mąstymą, pagrindinę vietą užėmė aiškinimas klausimo, kaip mąstymo susidaro sąvokos (*ideae rerum*) ir ar galimos įgimtos sąvokos. Remiantis sielos substancialumu, buvo teigiama, kad siela sukurianti sąvokas mąstymo veiksmų dėka. Iš principo teisingai buvo nurodoma, kad sąvokos atsiranda jutiminio patyrimo duomenų pagrindu. Aiškinant procesą, kaip iš jutiminių vaizdų smegenyse susidaro sąvokos, svarbus vaidmuo buvo priskiriamas vaizduotei, kuri sujungianti vaizdinius. Randame išreikštą sensualistinę tendenciją, kai buvo pripažįstamas teisingu principas, jog „visuomet yra teisinga: nieko nėra prote, ko anksčiau nėra buvę jutimuose“²⁷.

Tačiau šis sensualizmo principas buvo ribotas, marksistinė filosofija jį jį įnešė esminių pataisų, tame tarpe ir tai, kad daugeliu atvejų jutiminių pažinimui tenka ne pagrindinis, o pagalbinis vaidmuo. Kai kurie autoriai, kaip B. Dobševičius, pripažino teisingą Dekarto pateiktą sąvokų skirstymą į *ideae adventitiae* — jų šaltinis yra jutimiškai pažįstami daiktai, *ideae factitiae* — sudaromos iš pirmųjų, jas jungiant arba atskiriant, pavyzdžiui, „aukso kalnas“, ir įgimtas sąvokas (*ideae innatae*)²⁸. Tačiau nagrinėjamuose psichologijos kursuose randame „įgimtų idėjų“ teorijos kritiką, pagrįstą sensualizmo principais. Kai kurie autoriai šiuo klausimu tiesiogiai remiasi Gasendžio empirizmu. Buvo nurodoma, kad, pavyzdžiui, sąvoka „būtis“ neįgimta, kad ji susidaro, nagrinėjant atskirų objektų būties abstrahavimo dėka. Žinoma, nėra ko tikėtis, kad šios sąvokos susidarymas būtų aiškinamas materialistiškai, remiantis objektyviu materijos egzistavimu ir objektų materialumu. Buvo aiškinama, remiantis Volfo metafizika: būtis esanti tai, kas neturi savyje prieštaravimų. Reikia pažymėti, kad „įgimtų idėjų“ teorijos kritika daugiau buvo paremta filosofinio, o ne psichologinio pobūdžio argumentais. Ir apskritai, iš psichologijos kurso dėstymo pateiktos apžvalgos matome, kad psichologijos kurse buvo nemaža filosofinio pobūdžio problemų, nes psichologija dar nebuvo atsiskyrusi nuo filosofijos.

Nagrinėjamuose kursuose pateiktą „įgimtų idėjų“ teorijos kritiką reikia laikyti teigiamu reiškiniu. Būdinga tai, kad buvo daromas skirtumas tarp teorinio, grynai stebinčiojo proto, ir praktinio, veikiančiojo proto,

²⁶ Nr. 432, p. 204 A, § 230.

²⁷ Nr. 676, p. 120 A.

²⁸ B. Dobšewicz, *Praelectiones logicae*, Vilnae, 1761, p. 19, 101—102.

kurio dėka vykdoma kokia nors veikla tikrovėje. Tad šiuo požiūriu Kantas su savo teorinio ir praktinio proto koncepcija nebuvo visiškai originalus.

Kaip žinoma, Dekartas nevartojo termino „sąmonė“, tačiau terminą „mąstymas“ Dekartas kartais apibrėžia taip, kad faktiškai jis apibrėžia sąmonę: „Žodžiu „mąstymas“ (*cogitatio*) aš suprantu visa tai, kas vyksta mumyse taip, kad mes tai betarpiškai patys savaiame suvokiame, ir todėl ne tik suprasti, norėti, įsivaizduoti, bet taip pat justi čia reiškia tą patį, ką ir mąstyti“²⁹.

S. L. Rubiņšteinas nurodo, kad čia Dekartas įveda introspekcijos sąvoką, sąmonės savęs atspindėjimą, padeda introspektyvaus sąmonės supratimo pagrindus, t. y. savyje uždaro vidinio pasaulio, kuris atspindi ne išorinį pasaulį, bet patį save. Šios Dekarto koncepcijos nepajėgė nugalėti ir Lokas, nedavęs aiškaus atsakymo į klausimą, ar refleksija (vidinis patyrimas) apspręsta jutiminio patyrimo, ar ji savarankiška, nepriklausanti nuo jutiminio patyrimo. Kaip žinoma, Lokas daugiau buvo linkęs priimti antrąją alternatyvą, jis kalba apie tai, kad protas gali pažinti save savo paties priemonėmis.

Nagrinėjamuose psichologijos kursuose sutinkame terminą *mens*, pavartotą termino „protas“: „sąmonė“ prasme. Nežinomas kurso Nr. 744 autorius sako, kad visas pažinimas priklauso nuo jutimų betarpiškai arba tarpiai. Ir kai protas (*mens*) pažįsta pats save, tai jis, būdamas sujungtas su kūnu, negali savęs pažinti kitaip, kaip tik mąstymu. Mąstyti — reiškia vartoti sąvokas, o sąvokos priklauso nuo jutimų³⁰. Tad turime pripažinti, kad ką tik išdėstytoje pažiūroje įveiktas Loko nenuoseklumas, išreikštas vidinio patyrimo atžvilgiu. Aukščiau nurodytos pažiūros autorius išvada, kad refleksiją taip pat apsprendžia jutiminis patyrimas, galėjo padaryti todėl, kad jis refleksiją nagrinėjo sąryšyje su jutimine sąvokų kilme.

Refleksija buvo laikoma atskiru proto veiksmu, kaip kad ir dėmesys. Panašiai teigė ir Volfas. Tačiau apie dėmesį tebuvo pasakomi keli nedaug ką reikią sakiniai. Kiek plačiau dėmesį aiškina kurso Nr. 423 autorius, nurodydamas tokius dėmesio požymius, kaip intensyvumą, paskirstymą, jis kalba apie dėmesio lavinimą³¹. Plačiau, negu dėmesys, buvo aprašoma vaizduotė. Išeinant iš aukščiau nurodyto sensualizmo pagrindinio principo, teisingai buvo aiškinama, kad vaizduotė gali kurti tik anksčiau turėtų suvokimų pagrindus: jei dailininkas piešia sparnuotą žirgą, tai jis kuria, remdamasis anksčiau įgytais sparnų ir žirgo suvokimais. Čia reikia pažymėti svarbų faktą: vaizduotės veikla buvo aiškinama asociacijomis. Sąmonėje išskylęs vienas vaizdas sukelia kitus, anksčiau turėtus vaizdus³². Asociacijoms pažymėti randame terminą *consociatio*. Skorulskis vaizduotės mechanizmą aiškina kraujo apytaka, „gyvybinių dvasių“ veikla. Jo nuomone, vaizduotės stiprumas priklauso nuo smegenyse esančių „gyvybinių dvasių“, nuo to, kaip intensyviai jos spaudžia, dirgina nervus, smegenis.

Nedaug vietos buvo skiriama atminčiai. Priklausomai nuo to, ar sąmonėje atgaminami jutiminiai vaizdai, ar sąvokos, atmintis buvo skirstoma į jutiminę ir intelektualinę. Ir atminties procesas buvo grindžiamas „gyvybinių dvasių“ veikla: esą, anksčiau jutimiškai pažinto daikto nebūtų galima atpažinti, jei jo vaizdo smegenyse atgaminimo nesukeltų „gyvybinės dvasios“.

Klausimas, kodėl siaurai buvo aprašomi tokie psichiniai procesai, kaip dėmesys, vaizduotė, atmintis, darosi aiškus, jei turėsime galvoje tai, kad kalbamuoju laikotarpiu psichologinis eksperimentas tebuvo užuomazgoje,

²⁹ Ренэ Декарт, Избранные произведения. Начала философии, ч. I, § 9, стр. 429.

³⁰ Nr. 744, p. 163 A, § 313.

³¹ Nr. 423, p. 58—58 A.

³² Nr. 855, p. 94—94 A.

nebuvo faktinės medžiagos nurodytiems psichiniams procesams išsamiau nagrinėti. Reikia turėti galvoje ir tai, kad psichologijos dėstytojas tuo metu buvo tas pats filosofijos profesorius. Trūkstant faktinės medžiagos, jis leisdavosi į teorines spekuliacijas, kaip tai darė ir scholastai. Tačiau tokie konkretūs procesai, kaip dėmesys, vaizduotė, atmintis, teorinėms spekuliacijoms mažai teikė peno. Užtat visai kitokia padėtis buvo, nagrinėjant valios problemą, kurią buvo galima plačiai nagrinėti filosofiniu aspektu, kaip tai ir buvo daroma. Be to, valios problemas analizei uždėjo antspaudą ir tradicija: jau patristikos atstovai, o ypač viduramžių filosofai, plačiai nagrinėjo valios ir jos laisvės problemą. Tad aišku, kad valios problemas negalėjo nenagrinėti ir naujųjų laikų filosofai.

Aiškindamas valios problemą, psichologijos dėstytojas Lietuvos mokyklose kalbamuoju laikotarpiu mažai ką nutolo nuo scholastų. Paprastai buvo aiškinama, kad siekimas (*appetitus*) yra dviejų rūšių. Žemesnės eilės siekimas — tai jutiminis siekimas, pavyzdžiui, meilė, neapykanta, viltis, džiaugsmas ir kt. Aukštesnės eilės siekimas — tai valia, arba racionalinis siekimas (*appetitus rationalis*). Tiek scholastikoje, tiek ir kalbamuoju laikotarpiu valia buvo apibrėžiama vienodai: „O valia apibrėžiama taip: ji yra tas sielos sugebėjimas, kuriuo ko nors siekiame arba nuo ko nors susilaikome“³³. Remiantis teologija, buvo dėstoma scholastinė pažiūra, kad valia siekianti gėrio ir vengianti blogio. Valios laisvė buvo aiškinama idealistiškai, metafiziškai, ją priešpastatant būtinumui. Ji buvo suprantama kaip laisvė nuo būtinumo, nedeterminuotas pasirinkimas, galimybė veikti arba neveikti. Jau patristikos atstovai skyrė treją laisvę, kurių pirmosios dvi turėjo teologinį pobūdį. Trečiąją laisvės rūšimi jie laikė vadinamąją *libertas naturae* — laisvę nuo valdžios, nuo jėgos, prievartos ir laisvę nuo būtinumo. Tuo remdamasi, scholastinė filosofija sukūrė visą eilę spekuliacijų šioje srityje. Reikia pažymėti, kad ir naujųjų laikų filosofai valios laisvės problemą neretai aiškino metafiziškai, o kai kurie, pavyzdžiui Volfas, — visai artima scholastikai dvasia. Tad kalbamuoju laikotarpiu mūsų krašto mokyklose, aiškinant valios problemą, buvo einama išvien su scholastika, naujųjų laikų filosofų pažiūros šiuo klausimu dažniausiai buvo nutylimos. O jei apie jas ir užsimindavo, tai labai trumpai, plačiau jų nekomentuojant. Štai Dionyzas pateikia dargi Spinozos „Etikos“ pirmosios dalies septintąją definiciją: „Laisvu vadinamas tas objektas, kuris egzistuoja vien tik savo prigimties būtinybe ir pats save apsprendžia veikimui“³⁴. Deja, Dionyzas netęsia toliau Spinozos minties, visą Spinozos teiginio komentavimą jis išreiškia sakiniu, kad yra tokių filosofų, kurie laisvę žiūri veikime arba neveikime, kurį apsprendžia pažinimas. O juk nagrinėdamas būtinumo ir laisvės santykį, Spinoza buvo ir dialektikas, laisvę jis priešpastatė ne būtinumui, bet prievartai.

Kai kuriuose kursuose randame trumpai aprašytus afektus. Afektų analizė ypač buvo populiari naujųjų laikų filosofų tarpe, daug vietos jiems nagrinėti skyrė Dekartas, Spinoza ir kiti autoriai. Nagrinėjamuose psichologijos kursuose afektai buvo dėstomi sąryšyje su jutiminiu siekimu. Tačiau jie beveik nebuvo aiškinami, o tik trumpai apibrėžiami. Buvo apibrėžiami džiaugsmas, liūdesys, meilė, neapykanta, viltis, nusivylimas ir kt.

4. Jutimai

Kaip jau minėjome, jutimo organų fiziologija ir psichologija buvo dėstoma fizikos kurse, nors ir kai kuriuose psichologijos kursuose randame išdėstytas kai kurias žinias šiuo klausimu, būtent, tuose kursuose, kurių

³³ Nr. 744, p. 165 A, § 323.

³⁴ Nr. 432, p. 185—185 A, § 97.

autoriai skirsto pažinimą į aukštesnį ir žemesnį. Fizikos kurse jutimo organų veikla buvo nagrinėjama sąryšyje su kūnų „savybėmis“. Sekant scholastine pažiūra, visa eilė reiškinių buvo vadinami „savybėmis“, kaip kad tankis, inercija, trauka, šiluma, šaltis, skonis, kvapas, garsas, šviesa, spalvos ir kt. Tačiau šie reiškiniai daugiausia buvo aprašomi fizikos požiūriu ir palyginti mažai vietos buvo skiriama jutimų psichologijai. Kiek daugiau žinių šiuo klausimu pateikia Skorulskis ir Dobševičius. Atrodo, kad pateikiamos šiuo klausimu žinios yra maždaug tuometinio lygio.

Sekant Dekartą, jutimo organuose vykstant reiškiniai buvo aiškinami „gyvybinių dvasių“ veikla. Dobševičius nurodo, kad pojūčiui atsirasti visų pirma būtinas pats jutimo organas, kuris turi betarpiškai jungtis su smegenimis. Toliau būtinas tam tikras pakitimas nervinėse skaidulose (*passio corporis*), kurį sukelia jutimo organus veikią objektai. Poveikis jutimo organams pasiekia smegenis, kur sielos sugebėjimo justis dėka (*facultas perceptiva*) gaunamas pojūtis³⁵. Kaip matome, tai ribotas pojūčio mechanizmo supratimas, nes čia aprašytas nepilnas reflekso lankas. Nors šiuo konkrečiu atveju Dobševičius ir nenurodo detaliau, kas yra tas pakitimas nervinėse skaidulose, tačiau, vadovaujantis bendra koncepcija, atrodo, kad tą pakitimą reikia suprasti, kaip „gyvybinių dvasių“ veiklą. Pavyzdžiui, Skorulskis skausmo pojūčio atsiradimą aiškina taip: nervinės skaidulos ir „dvasios“ taip išorinio objekto paveikiamos, kad būna atskirtos viena nuo kitos, negali laisvai sueiti, grįžti į ankstesnę būklę. Kadangi Dekarto pažiūra dėl sielos buveinės nebuvo priimta, tai buvo manoma, kad greičiausiai bendroji joslė bus išsidėsčiusi *in corpore calloso*, ir kaip tik čia atsirandąs pojūtis.

Jutimai buvo skirstomi į išorinius ir vidinius. Šitaip skirstant, buvo remiamasi senąja, scholastine pažiūra, nes vidiniam jutimui buvo priskiriamos bendroji joslė, vaizduotė, jutiminė atmintis. Randame aprašytus penkis išorinius pojūčius. Kai kuriuose kursuose randame nurodytus svarbius pojūčių požymius. D. Sivickis, išdėstęs platų filosofijos kursą Seinuose, nurodo, kad pojūčiui atsirasti būtinas tam tikras minimalus sujaušinimo intensyvumas, be to, jis negali būti ir per didelis. Taigi čia kalbama apie pojūčių slenksčius. Toliau jis iškelia teisingą mintį, kad turi būti atitikimas tarp sujaušinimo proceso (*mutatio*), vykstančio jutimo organuose, ir paties pojūčio, susidarancio smegenyse: „Pakitimus, kuriuos jutimo organuose sukelia jutimiškai pažįstami objektai, atitinka jutimai, kurie atsiranda sieloje...“³⁶ Deja, autorius, atrodo, neturėjo duomenų išaiškinti klausimui, kuo tas atitikimas pasireiškia.

5. Gyvulių psichologija

Ši problema buvo nagrinėjama psichologijos kurse antrašte „Apie gyvulių sielą“ arba „Apie gyvulius“. Gyvulių psichologijos užuomazgos sutinkamos jau scholastinėje psichologijoje. Naujaisiais laikais gamtos tyrinėtojai sukaupe nemaža medžiagos apie gyvąją gamtą, kuria naudojosi ir naujųjų laikų filosofijos atstovai, kurie kartais buvo tie patys gamtos tyrinėtojai. Nagrinėjamuose psichologijos kursuose skyriuje „Apie gyvulių sielą“ centriniu buvo klausimas, ar gyvuliai turi sielą, ir jei turi, tai kokia jos prigimtis. Toks klausimo kėlimas išplaukė iš sielos substancialumo teorijos, ir jis buvo sprendžiamas, remiantis scholastine tradicija. Iš kitos pusės, nuo scholastikos čia buvo ir nutolta, kaip tai pamatysime žemiau.

³⁵ B. Dobczewicz. Placita recentiorum philosophorum... §§ 650—653.

³⁶ Nr. 854, p. 67 A.

Kaip yra žinoma, Dekartas, vydamas iš filosofijos ir mokslo visokias scholastų „savybes“ ir „formas“, materialistinį-mechanistinį požiūrį taikė ir gyvybės reiškiniams. Gyvulių veiklą jis aiškino refleksais ir gyvuliuose vykstančius procesus laikė grynai automatiniais. Psichologijos dėstytojai Lietuvos mokyklose pasisakydavo prieš šią Dekarto pažiūrą: „Gyvuliai nėra grynai automatai“³⁷. Pasisakydami prieš Dekarto mechanizmą, jie nurodydavo, kad gyvuliams būdinga kažkas daugiau, negu mechaninė-automatinė veikla: jie bėga, išvydę priešą, su kuriuo negali lygintis jėgomis; paspendžia pinkles; apsimeta negyvais; gali džiaugtis, liūdėti, pykti. Buvo nurodoma, kad gyvuliams būdingi ir žemesnieji pažinimo sugebėjimai. Kai kuriuose kursuose dargi nurodyta, kad gyvuliams būdingos kalbos ir mąstymo užuomazgos³⁸. Tačiau pastarasis teiginys nurodytuose kursuose liko neargumentuotas.

Atrodo, kad bene svarbiausia priežastis pasisakyti prieš Dekarto mechanizmą buvo ta, kad šis mechanizmas nesiderino su teologija. Dekarto pažiūros gyvulių psichologijos klausimais daugiausia ir kritikuojamos, nurodant, kad jos prieštarauja kokiai nors teologijos dogmai. Skorulskis, teigdamas, kad gyvuliams būdingas ir pažinimo sugebėjimas, argumentuoja šią pažiūrą tuo, kad ir „Isajoje“ pasakya: „jautis atpažįsta savo šeiminką ir asilas savo viešpaties tvartą“.

Aiškindami gyvulių psichologiją, nagrinėjamų kursų autoriai nuo scholastikos nutolo ta prasme, kad jie detaliau aiškino konkrečius gyvulių psichikos procesus. Be to, centrinį klausimą gyvulių psichologijoje jie sprendė priešingai scholastams. Kadangi jie atmetė trijų sielų koncepciją, tai buvo laikoma, kad ir gyvuliai turi tik vieną sielą ir kad ta siela nemateriali, bet dvasinės prigimties. Čia buvo daroma išlyga, kad ta dvasinė gyvulių sielos prigimtis yra pačios žemiausios eilės dėl to, kad gyvuliams nebūdingas sąvokinis mąstymas. Be to, gyvulių siela buvo laikoma mirtinga, nes dievas nepanorėjęs jos išsaugoti.

Teigiamu dalyku reikia laikyti tai, kad, sekant naujaisiais autoriais, buvo aiškinama, jog gyvulių veiksmai yra instinktyvūs, čia vartojant terminą „gamtinis instinktas“ (*instinctus naturae*)³⁹.

Šitai bendriausiais bruožais atrodo psichologijos kursas Lietuvos mokyklose antroje XVIII a. pusėje. Kaip matome, psichologija buvo dėstoma idealistine dvasia, ji buvo spekuliatyvinio pobūdžio. Tačiau, palyginti su scholastine psichologija, tai buvo didelis žingsnis į priekį psichologijos istorijoje Lietuvoje.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Filosofijos katedra

Įteikta
1964 m. balandžio mėn.

LITERATURA

- Des-Cartes R.* Principia philosophiae, Amstelodami, 1964.
Декарт Р. Избранные произведения, М., 1950.
Дессуар М. Очерк истории психологии, С.-Петербург, 1912.
Fortunatus a Brixiæ. Philosophiæ mentis, p. II, Veronæ, 1749.
Hobbes T. Elementy filozofii, t. 1—2, Warszawa, 1956.
Klemm O. Geschichte der Psychologie, Leipzig u. Berlin, 1911.
Locke J. Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego, t. 1—2, Warszawa, 1955.
Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии, М., 1946.
Спиноза Б. Этика, Избранные произведения в двух томах, т. I, М., 1957.
Stöcklis A. Filosofijos istorijos bruožai, Kaunas, 1926.
Wolfius Ch. Psychologia empirica, Francofurti et Lipsiæ, 1738.
Wolfius Ch. Psychologia rationalis, Francofurti et Lipsiæ, 1740.
История философии, т. 1, М., 1957.

³⁷ Nr. 561. Dissertatio psychologiae, p. 69.

³⁸ Nr. 677, p. 138—138 A; Nr. 432, p. 214 A, § 338.

³⁹ Nr. 676, p. 123.

**ПРЕПОДАВАНИЕ ПСИХОЛОГИИ В КУРСЕ ФИЛОСОФИИ
В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ЛИТВЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII в.**

Р. ПЛЕЧКАЙТИС

Резюме

Во второй половине XVIII в. из-за причин социально-экономического характера произошел распад схоластической философии в Литве. Схоластика постепенно уступала место философии нового времени, вследствие чего появились и новые психологические концепции. Психология стала самостоятельной философской дисциплиной. Преподаватели психологии искали компромисса между схоластикой и теологией, с одной стороны, и новыми психологическими теориями — с другой. Психология преподавалась в идеалистическом духе, носила спекулятивный характер, однако это было большим шагом вперед по сравнению со схоластической психологией. Крупнейшим авторитетом считали Х. Вольфа. Излагались также некоторые взгляды Декарта и Локка, подвергались критике воззрения Гоббса. Центральное место в курсе психологии уделялось понятию души, трактуемой субстанционально, хотя, с другой стороны, такое понимание души было поколеблено. В курсах психологии и физики имеются естественно-научные данные об анатомии и физиологии человеческого тела. Нервную деятельность, деятельность органов чувств тогда объясняли на основе декартовских «жизненных духов». По вопросу о соотношении души и тела критиковались теории окказионализма и предустановленной гармонии, поддерживалась теория т. н. физического воздействия. Различные психические процессы объяснялись как способности души — мышление, рефлексия, внимание, воображение и др. Воображение объяснялось на основе ассоциаций. Проблема воли решалась в духе, близком к схоластическому. Отдельная часть курса была посвящена психологии животных, в ней давалась критика декартовского механицизма. Некоторые авторы указывали, что животным свойственны зачатки мышления и речи. Наиболее известными в то время были профессора Вильнюсской академии и коллегий А. Скурульскис и Б. Добшевич.